

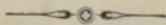
ինամ ձգելով ի Կերչ երիցակինն ու զաւակները: — Էլմասեան քահանային այս պախաւրակելի գործողութիւնը արդէն Առաջնորդական Ատեանս շրջաբերական հրամանագրով ծանոյց վիճակիս ամէն հոգեւորական Կառավարութեանցը եւ քահանայից, որպէս զի ըստ եկեղեցական կանոնաց եւ ըստ քաղաքական օրինաց՝ չընդունուի նա առ այժմ իրրեւ օրինաւոր քահանայագործութեան իշխանութիւն ունեցող. միանգամայն եւ Ս. Էջմիածնայ Սիւնհոգոսին ծանոյց, որ պատշաճ ե-

րեւցած տնօրէնութիւնն ընէ այն քահանային ապագայ վիճակին համար:

Տէր Միքայէլեան Պարոն Բարսեղ Ախըլցիսացի աստիճանաւորը, որ երեք ամիս առաջ նշանակուած էր Ատեանագլխի Առաջնորդական Ատենիս, իւր անձնական տխարութենէն եւ ընտանեկան հանգամանքներէն ստիպեալ՝ հրաժարեցաւ պաշտօնէն կամաւորապէս, եւ գարձաւ իւր հայրենիքը:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ

Մ Ե Ր Տ Ղ Ա Ք Ը Յ Ե Տ Ո Յ Ի Ն Չ Պ Ի Տ Ի Լ Ի Ն Ի Ն.

Այս հարցմունքը կընեն մեզի շատ անգամ այն խնամոտ եւ ճշմարտապէս որդեսէր ծնողք որ ուսման յարգը ճանչցած լինելով՝ որը շատ որը քիչ, իրենց զաւակաց կրթութիւնը մեզի կյանքնեն: Դնեմք թէ Խալիպեան ուսումնարանը շատ աղէկ՝ շատ գովելի է կըսեն. կարգերը կանոնները շատ խելացի, վարժապետներն ու վերակացունները շատ ընտիր, աշակերտաց հագուստները վայելուչ, կերակուրները չափաւոր, նայուածքը հայրական... ատոնք ամէնն ալ աղէկ. բայց ետքը ետքը ինչ պիտի լինին մեր տղաքը, այսինքն ինչ վիճակի՝ ինչ հացի տէր պիտի լինին որ արժէ մեր իրենց համար մինչեւ ցայժմ ըրած կամ այսուհետեւ ընելու ծախքին:

Եթէ Խալիպեան ուսումնարանը բազմաբուհական դպրոց (école polytechnique) մը լինէր, կամ թէ մասնաւոր արհեստի եւ կամ մասնաւոր գիտութեան յատկացեալ դպրոց, յատկական դպրոց (école spéciale), կրնայինք ի հարկէ պատասխան տալ այս հարցման թէ

պարոն, ձեր որդիքը այս ուսումնարանէս պիտի ելնեն կատարեալ քաղաքական ճարտարապետ (архитекторъ), կամ զինուորական ճարտարապետ ուղեգործ եւ կամրջաշէն (инженеръ), կամ մեքենագործ (машинистъ), կամ դիւանագէտ (дипломатъ), կամ զինուորական, կամ եկեղեցական, կամ գէթ աստիճանաւոր (чиновникъ): — Ուրեմն ինչ պիտի լինին մեր տղաքը, Խալիպեան ուսումնարանէն ելնելէն յետոյ: — Որովհետեւ Խալիպեան ուսումնարանը այդպիսի գիտութեանց եւ արուեստից եւ վիճակաց մէկուն կամ մէկալին համար յատկացեալ ուսումնարան մը չէ, կարելի չէ առ այժմ պահանջել որ անկից ելած աշակերտը արդէն այդ ուսմանց եւ արուեստից մէկուն տիրացած գանուի իսկոյն. հապա անոր սովորեցուցածները միայն այնպիսի ուսմունք են եւ այնպիսի ոճով կսովորեցուն որ այն գիտութեանց եւ այն վիճակներէն որոն ալ որ ցանկայ աշակերտը, եւ միջոց ունենայ հետեւելու, կարողանայ հասնիլ ժամանակով:

Այս մեր պատասխանը կարժէ որ քիչ

մը աւելի տեղով բացատրեմք :

Մեր ազգը առանց հաշուի ծախք չընէր. այսինքն բանի մը ստակ տուած ատենը առաջ կնայի որ ըրած ծախքին արժէ. ի հարկէ աւելի ալ ուրախ կլինի՝ եթէ վաստակը ծախքէն շատ վեր պատահի. ուստի եւ զուր տեղը չեն ըսած եւրոպացիք թէ հայը հաշուարար (calculateur) ազգ է. եւ այս եւս այն յատկութիւններէն մէկն է՝ որովք մեր ազգը գովուած է արժանապէս եւ իրաւամբ իբրեւ վաճառականութեան յարմար ազգ. Ուրեմն իրաւունք ունի այս եւս հարցընելու թէ արդեօք իւր որդւոյն ուսում տալու համար ծախք որ կընէ՝ այն ծախքէն գալու վաստակը ինչ է եւ որքան պիտի լինի: Բանը սրն է. — այն ծախքին գիմացը գրուած վաստակէն անքան չեն հասկընար դեռ մեր ազգին մէջէն շատերը՝ որքան որ կհասկընան ստրկին ու ապրանքին յարգն ու գինը: Հազար ըսէ դու անոնց թէ ուսումը, գիտութիւնը, կրթութիւնը, լեզուն, բարեպաշտութիւնը, քաղաքավարութիւնը, քերականութիւնը, ճարտասանութիւնը, երկրաչափութիւնը, թուաբանութիւնը, . . . մէկ մէկ մեծամեծ գրամագլուխներ են. հազար թող ըսէ Սողոմոն իմաստունը թէ «Լա է զվաճառն զայն գտանել քան զհազարս ոսկւոյ եւ արծաթոյ». — ուսման յարգը չճանչցողին խելքը այս բանիս ամենեւին չպառկիր. մանաւանդ երբ այնպիսի ուսումնականներ կամ գիտուններ ալ տեսնէ երբեմն՝ որ ստրկի կարօտ են ու խեղճութեամբ կապրին: Ասոր համար է որ շատ անգամ կըսեն այնպիսիները թէ «ես որդիս ոչ տէրաւոր «պիտի ընեմ, ոչ տիրացու. ինծի պէս առաւելութիւն մարդ պիտի լինի. թող ինծի չափ իրեն անունը գրել ու կարգալ գիտնայ, կօգտէ իրեն. կարգմունք ըսածիդ «ծայրը չկայ. խիստ կարգացող ըլլալն ալ «ընդունելի բան մը չէ. ահա բանի մը կարգացող՝ վարժուած երիտասարդներ ու

«նիմք. հայ ըսես՝ հայ չեն, ռուս ըսես՝ ռուս «չեն, ֆրանցուզ ըսես՝ ֆրանցուզ չեն. հայ եմք կըսեն, ոչ պատ գիտեն ոչ պատարագ. «ռուսի պէս կկոտորուին, շէնքով ռուսներ «բուն մէջ կպապանծին կմնան. ֆրանցուզ «նակ գիտեմք կըսեն, ինչ գիտցածները «յայանի չէ: Ազգասէր հայ եմք կըսեն, «հայութենէ կամընչան, իրարու հետ ռուս «սերէն կխօսին. ֆրանցուզնակ գիտցածներ «ըն ալ՝ կերեւի որ միայն ֆրանցուզի մօտ «ները, խաղաղները, սուս քաղաքավարութե «թիւններ ծախելն է: Մեր ատենի տղոցը «աչքը սիրեմ, կերթայինք դպրատուն, «պնակ քերական կկարգայինք, յետոյ պզտիկ «սաղմոս (հեգեբէն), մեծ սաղմոս, կտակա «րան. անոր հետ մէկտեղ ժամը փոխ ասել, «քարոզ ասել, ու վարժապետին տուած օրի «նակին նայելով՝ մարգարտի պէս հատիկ հա «տիկ գիր գրել, ա թ գ դ, եւ այլն. եւ օ գ-ին «հասած չհասած՝ կելլէինք խանութի առ «ջեւ կկենայինք, կազ բռնել՝ առուտուրը «նեւ կսովրէինք, մարդու սրբա կանցնէինք. «ժամանակիս մարգիկներէն ինչոյ պակաս «էինք, կամ թէ այժմ ալ այն թեթեւօլիկ «գիտուններէն վար եմք չէնէ վեր: Իմ խել «քիս կարածը այս է աղբար, ուրիշները «ինչ որ կըսեն՝ թող ըսեն»:

Որքան գիտար բան է այսպիսի կարծիքներով տոգորուած մարդուն իրեն գիտցածէն դուրս բան մը հասկըցընելը, մանաւանդ երբ որ ըսածներուն մէջ ճշմարիտ խօսքեր եւ ուղիղ մտածութիւններ ալ շատ կան: Եւ սակայն միթէ աշխատելու չէ որ նոցա ծուռ կարծիքները որքան որ կարելի է շտկուին այսպիսի ծանր ու հարկաւոր խնդիրներու մէջ:

Եւ նախ այս պէտք է ըսեմք անոնց թէ եղբայր, աշխարհիս երեսը բան կայ որ ամենեւին չփոխուիր ու պէտք չէ որ փոխուի, ինչպէս որ պէտք չէ փոխուի լաւ ու գովելի սովորութիւնը, ազգութիւնը, ազգային

*

ուղղափառ գաւառութիւնը, եկեղեցական ուղիւ արարողութիւնը, եւ այլն: Բայց շատ բաներ ալ կան որ ուղեմք չուղեմք կիօխուին, եւ հարկ է որ փօխուին, ինչպէս հագուստները, սովորութիւնները, մարդավարութիւնները, եւ մանաւանդ այն բաները որ գիտութեանց եւ արհեստից ծաղկելուն հետեւանքներն են. եւ ասով է որ մարդիկ յառաջագիմութեան մէջ են կըսուի: Օրինակի համար, խիստ հին ատենը մարդիկ ոտքով կերթային մէկ տեղէն մէկալը. յետոյ սկսան ձիով քալել, յետոյ սայլով ու կառքով, այս դարուս մէջ շոգեկառքով, եւ այժմ ետեւէ են նաեւ օդապարիկով ճանապարհորդութիւն ընելու: Այսպէս եւս ատենով գրել կարգալը կախարդական գործի պէս կամ թէ հրաշագործութեան նման բան մը կը համարուէր. վասն զի սովորիլը եւ սովրեցընելը դժուար կկարծուէր, սովրելուն օգուտն ալ լաւ չէր հասկըցուեր: Իսկ այժմ, մանաւանդ եւրոպայի ծաղկեալ երկիրները, կարգալ ու գրել չգիտցող մարդ գրեթէ ամենեւին չկայ: Ուրեմն իրաւունք չունի մէկն ըսելու թէ որովհետեւ ես տգէտ էի՝ թող որդիս ալ տգէտ մնայ. այլ պիտի ըսէ. որդիս անոր համար ալ պէտք է գիտուն լինի՝ որ ես տգէտ մնացեր եմ, եւ տգիտութեան վնասները ամէն օր կտեսնեմ:

Այս այսպէս լինելով, ամենայն ծնողք պարտական են հաստատուն կերպով իրենց միտքը դնելու թէ ուսումն ու գիտութիւնը ամենահարկաւոր բան է իրենց որդւոցը, եւ նոյնչափ հարկաւոր՝ որչափ օրական ապրուստի համար պէտք եղած հացը եւ հագուստը: Բայց ասոր հետ իմիասին պէտք է գիտնան որ տղայոց սովրելու ուսմունքն ու գիտութիւններն ալ չափ մը եւ սահման մը ունին ընդհանրապէս: Մինչեւ այն չափն ու սահմանը ամէն մարդ պէտք է սովրի. իսկ անկից անդին նա միայն երթայ՝ որ մասնաւոր նպատակ մը ունի. Սահմանեալ

եւ հարկաւոր ուսումը կրնամք բարձր լեռան մը նմանցընել, որոյ վրայ ելնելը անպատճառ հարկաւոր է ամէն մարդու. իսկ այն տեղը հասնելէն ետքը ընդարձակ դաշտ մը կըացուի մարդուս առջեւը, յորում կերելին հեռաւոր ու մերձաւոր զանազան նրպատակներ, այսինքն ասպարէզներ եւ կենաց վիճակներ. այն տեղը պէտք է որոշել թէ ո՞վ ինչ ճանապարհ պիտի բռնէ իւր նպատակին հասնելու համար:

Արդ կարող եմք համարձակ ըսել թէ Խալիպեան ուսումնարանին մէջ տրուած ուսմամբ աշակերտք կրնան հասնիլ, եւ պէտք է հասնին այն սահմանեալ կէտին՝ ուր որ այժմու հայ պատանին պէտք է անպատճառ հասնի՝ եթէ կուզէ պատուաւոր վիճակ մը ունենալ, մարդու պէս մարդկանց կարգը անցնիլ, եւ ո՞ր եւ իցէ մարդու առջեւ ամօթով չմնալ: Տեսնեմք թէ իրօք ալ այնպէս է թէ ոչ:

Եւ նախ՝ հաւատոյ մասունքը այնքան եւ այնպիսի ոճով կսովրին աշակերտք՝ որքան որ հարկաւոր է գիտնալ բարեպաշտ քրիստոնէին, եւ միանգամայն հայ քրիստոնէին: Եթէ մէկը եկեղեցական լինելու մտքով ուզէ աստուածաբանութիւն ալ սովրիլ, ի հարկէ չկրնար միայն այս ուսումնարանին մէջ հասնիլ իւր նպատակին:

Հայերէն լեզուն այնքան կսովրի աշակերտը Խալիպեան ուսումնարանին մէջ որ կրնայ մաքուր աշխարհաբառ լեզուով խօսիլ, եւ ըստ կարի անսխալ շարագրութեամբ եւ ուղղագրութեամբ գրել. բաց յայնմանէ գրոց կամ նախնեաց լեզուն, որ է գրաբառ ըսուածը, համարձակ հասկընալ, եւ չափաւորապէս շարագրել ըստ քերականական կանոնաց: Իսկ եթէ ուզէ քաջահմուտ լինել ազգային հին եւ նոր մատենագրութեան եւ քաջ հայկաբան, անշուշտ պէտք է որ ուսումնարանէս ելնելէն յետոյ՝ տարիներով հայկա-

բանութեան ետեւէ լինի :

Ռուսերէն եւ գաղղիարէն լեզուները կը սովորի պատանի մը Խալիպեան ուսումնարանիս մէջ այնքան որ կարողանայ ոչ միայն համարձակ կարգաւ գրել ու հասկընալ այդ երկու հարկաւոր լեզուն, այլ եւ անխալ խօսիլ սովորական խօսակցութեան մէջ : — Եթէ ուզէ կատարեալ ռուսի պէս, եւ մանաւանդ գիտուն ռուսի պէս խօսիլ ու գրել, կամ թէ իւր լեզուն լաւ գիտցող գաղղիացիի պէս գաղղիարէն անխալ խօսիլ ու գրել, պէտք է տարիներով այս երկու լեզուները լաւ սովորելու կրթութիւն ընել եւ առիթ ունենալ, երկար ատեն Ռուսաց եւ Գաղղիացւոց մէջ բնակիլ, եւ տարիներով անդադար ռուսերէն եւ գաղղիարէն կարգաւ ու գրել :

Ազգային եւ Ընդհանուր պատմութեան գոնէ գլխաւոր կտորները գիտնալը ամենահարկաւոր է ամէն մարդու՝ ինչ վիճակի մէջ ալ մտնելու լինի. նմանապէս եւ աշխարհագրութեան ուսումը : Խալիպեան ուսումնարանին մէջ մեծ ջանք կայ այս երկու ուսման նիւթերը լաւ սովորեցնելու : Բայց թէ որ ուզէ մէկը պատմութեան ուսումը կատարելապէս սովորիլ, եւ աշխարհագրութիւնը մինչեւ աստղաբաշխութեան խորերը հասցընել, հարկաւ պէտք է բարձրագոյն ուսումնարաններ ու համալսարաններ գիմէ :

Թուաբանութիւնն ու երկրաչափութիւնը այնչափ կտորի Խալիպեան ուսումնարանի աշակերտը որ ոչ միայն առուտուրի հարկաւոր եղած հաշիւները լաւ գիտնայ, այլ եւ բարձրագոյն չափաբերական գիտութեանց հիմունքը աղէկ հասկընայ, եւ եթէ զանոնք առաջ տանիլ հարկ լինի՝ առանց

արգելքի եւ դժուարութեան յառաջանայ անոնց մէջ :

Ո՛ր եւ իցէ ուսումնարան, մանաւանդ միջակ կարգէ եղածը, իւր նպատակին չկրնար հասնիլ՝ ոչ միայն երբոր խոստացած ուսմունքը չսովորեցընէր, այլ եւ երբոր իւր սահմանէն վեր բաներ կխոստանայ : Այս գիտնալով Խալիպեան ուսումնարանին հիմնադիրքը՝ միշտ կնային որ անոր նպատակը եւ սահմանները ըստ կարի անխախտ պահուին : Մէկ բան մը միայն կայ որ չափ եւ սահման չունի այս ուսումնարանիս մէջ եւս, եւ չկրնար ունենալ. այսինքն ուղիղ բարոյական, բարեպաշտական կրթութիւն եւ մարգավարութիւն : Եւ ահա այս է մեր վերջին եւ գլխաւոր պատասխանը այն հարցման՝ զոր կընեն ծնողք՝ թէ « Մեր որդին յետոյ ինչ պիտի լինի » : — Որդիդ՝ եթէ լաւ օգուտ քաղէ իրեն տուած կրթութենէն եւ ուսմունքէն, պիտի լինի ազգասէր հայ, բարեպաշտ քրիստոնեայ, ուսումնասէր անձն, քաղաքավար երիտասարդ, խոնարհամիտ ուսումնական, պատուաւոր քաղաքացի, եւ գրեթէ ամէն գլխաւոր վիճակներու մէջ մտնելու համար հարկաւոր ճաշցուած ուսմանց սկզբունքներն առած : Ուսումնարանը իւր նպատակին կատարելապէս հասած պիտի համարի ինքզինքը՝ երբոր այս յատկութիւններով զարդարուած հանէ հետ զհետէ իւր աշակերտները, եւ տարածէ ազգին մէջ. ծընողք ալ եթէ լաւ հասկընան իրենց զաւակաց ընդհանուր օգուտն ու ազգիս այժմու կարօտութիւնները, անտարակոյս ասկից աւելի բան չեն պահանջեր Խալիպեան ուսումնարանէն :

